

MALCZEWSKI ODZYSKANY

AGATA MODZOLEWSKA

Jacek Malczewski, *Przy fortepianie* (Wariant tytułu: *Portret siostr artysty*), 1877, olej, płótno; 43,2 x 78 cm. Fot. A. Heydel, Jacek Malczewski. Człowiek i artysta, Kraków 1933, s. 76, il. 32

Odzyskiwanie dóbr kultury utraconych w wyniku II wojny światowej jest procesem trudnym, bo czasochłonnym, wymagającym niezwyklej delikatności i obarczonym znacznym ryzykiem niepowodzenia. Odnajdując polską stratę wojenną, nie można przewidzieć, jak długo trzeba będzie czekać na powrót dzieła do macierzystej kolekcji. Przyczyną owej nieprzewidywalności jest zwykle zdeterminowana postawa obecnego

posiadacza, która często uwarunkowana jest sposobem, w jaki wszedł on w posiadanie poszukiwanego obiektu.

Na szczęście nie każda ze spraw restytucyjnych wymaga wieloletnich negocjacji. Zdarza się, że posiadacz dzieła bezdyskusyjnie przyjmuje restytucyjną argumentację. Tak było w przypadku historii odzyskania obrazu Jacka Malczewskiego *Przy fortepianie*.

Obraz przedstawia scenę rodzajową w salonie, bądź pokoju bawialnym, której bohaterkami są dwie kobiety. Jedna gra na fortepianie, patrząc w nuty na pulpicie, druga siedzi z boku i zza pleców pierwszej słucha muzyki. Okazuje się, że w ten sposób, jeden z najwybitniejszych polskich artystów sportretował swoje siostry: Helenę i Bronisławę. Aby jednak dojść do tego wniosku, należało połączyć kilka wątków, co zostanie wyjaśnione w dalszej części artykułu.

ODNALEZIENIE OBRAZU

Dzieło zostało wystawione na sprzedaż w listopadzie 2019 r. w jednym z londyńskich domów aukcyjnych Roseberys. Antykwariusze zwrócili się z prośbą o opinię dotyczącą oryginalności wystawianego obrazu do Muzeum im. Jacka Malczewskiego w Radomiu, do Pauliny Szymalak-Bugajskiej, kierownik działu sztuki dawnej. Na trop prawdziwej proveniencji dzieła naprowadził ją widoczny na odwrociu numer inwentarzowy i dwie litery: M.N.

Odwrocie obrazu Jacka Malczewskiego *Przy fortepianie*. Widoczny namalowany nr 126084, pod którym dzieło to było wpisane do Inwentarza zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie. Zrzut ekranu z oferty domu aukcyjnego Roseberys

O swoim odkryciu Paulina Szymalak-Bugajska poinformowała Muzeum Narodowe w Warszawie, a pracownicy Działu Inwentarzy – Wydział Restytucji Dóbr Kultury działający w Departamencie Dziedzictwa Kulturowego za Granicą i Strat Wojennych MKiDN. Dzięki zachowanemu na odwrocie numerowi inwentarzowemu udało się połączyć obraz z dziełem zatytułowanym *Przy fortepianie*, zarejestrowanym pod numerem 6778 w bazie strat wojennych. Pojawił się natomiast jeden problem, w bazie strat wojennych nie było wpisanego żadnego źródła

ikonograficznego do obrazu, tzn. nie posiadał on zdjęcia wizerunku. Nie zachował się również negatyw w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie. Należy w tym miejscu wspomnieć, że brak przedwojennego wizerunku dzieła znacznie utrudnia cały proces restytucyjny. Na szczęście, posiadając zdjęcie z aukcji, udało się powiązać obraz z ilustracją (podpisaną *Portret sióstr artysty*) zamieszczoną w pierwszej całościowej biografii Jacka Malczewskiego z 1933 r. autorstwa Adama Heydla, krewnego malarza, *Jacek Malczewski. Człowiek i artysta*.

ODTWORZENIE HISTORII DZIEŁA

Dzięki ilustracji zamieszczonej w publikacji Heydla można było podjąć natychmiastowe działania w celu wycofania dzieła z aukcji. Dom aukcyjny Roseberys przyjął argument strony polskiej i zgodził się zatrzymać obiekt do momentu wyjaśnienia sprawy.

Rozpoczęły się prace nad wnioskiem restytucyjnym, który m.in. zawierał wszystkie dokumenty potwierdzające proveniencję dzieła. Z uwagi na to, że dzieło zostało zrabowane ze zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie, pracownicy Działu Inwentarzy odnaleźli i przygotowali wszystkie dokumenty, które posłużyły do przygotowania roszczenia. We wniosku restytucyjnym odtworzono historię obrazu od momentu jego namalowania przez Jacka Malczewskiego. Wydawałoby się, że o artyście i jego dziełach wiadomo już wszystko, jednak badania doprowadziły do ciekawych wniosków. Obrazu *Przy fortepianie* nigdy nie poznała szeroka publiczność. Nie był prezentowany na żadnej z licznych wystaw Jacka Malczewskiego, a co za tym idzie – nie ma po nim śladu w zachowanych katalogach wystaw artysty. Prawdopodobnie z uwagi na osobisty charakter dzieła, mógł cały czas znajdować się w kolekcji rodzinnej Heleny Karczewskiej, młodszej z sióstr. We wspomnianej biografii Jacka Malczewskiego, pojawiła się informacja potwierdzająca właśnie to przypuszczenie.

W dokumentach muzealnych obraz pojawia się dopiero w 1936 r., gdy Rafał Malczewski, syn artysty, z uwagi na chęć zachowania prac ojca dla przyszłych pokoleń i w obawie przed ich rozproszeniem, zaoferował zakup kolekcji Muzeum Narodowemu w Warszawie. Wysłał w tym celu we wrześniu 1936 r. trzy skrzynie i trzy paczki zawierające obrazy oraz rysunki Jacka Malczewskiego do Warszawy.

Muzeum Narodowe w Warszawie chciało, aby w placówce powstał ośrodek studiów nad twórczością Jacka Malczewskiego. Planowano zaprezentować wszechstronnie jego twórczość w galerii malarstwa polskiego. Dlatego podjęło staranie dotyczące zakupu zbioru od Rafała Malczewskiego, zwracając się z prośbą do Prezydenta Miasta Stołecznego Warszawy o akceptację projektu wspólnego zakupu zbioru przez Muzeum Narodowe w Warszawie, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Fundusz Kultury Narodowej.

23 listopada 1936 r. odbyło się posiedzenie komisji, w skład której weszli: delegat ministerstwa, dyrektor zbiorów państwowych, delegat Funduszu Kultury Narodowej oraz przedstawiciel MNW, powołanej do oszacowania spuścizny artystycznej po Jacku Malczewskim. Przybliżona suma została wskazana na ok. 25 000 zł. Zgodnie z zachowaną w archiwum Muzeum Narodowego w Warszawie korespondencją wypłaty ratalne za zbiory Malczewskiego przekazywane Rafałowi Malczewskiemu rozpoczęły się w styczniu 1937 r. Druga rata należności z strony muzeum została uregulowana w drugim kwartale 1937 roku.

Obraz Przy fortepianie został przyjęty do zbioru Muzeum Narodowego w Warszawie 5 lipca 1937r. i wpisany do inwentarza muzealnego pod numerem 126084. W opisie obrazu jako cecha identyfikująca została wpisana informacja o napisie na odwrocie obrazu o treści: „Jacek Malczewski/Radom 1877”, która zachowała się do dnia dzisiejszego.

Losy obiektu w czasie II wojny światowej pozostają nieznane. Można jedynie przypuszczać, że obraz pozostał w muzeum do wybuchu powstania warszawskiego w 1944 roku. Po jego upadku, gdy Niemcy niszczyli pozostałości miasta i wypędzali z Warszawy ludność cywilną, wiele ze znajdujących się jeszcze w obrębie miasta zbiorów, padło ofiarą

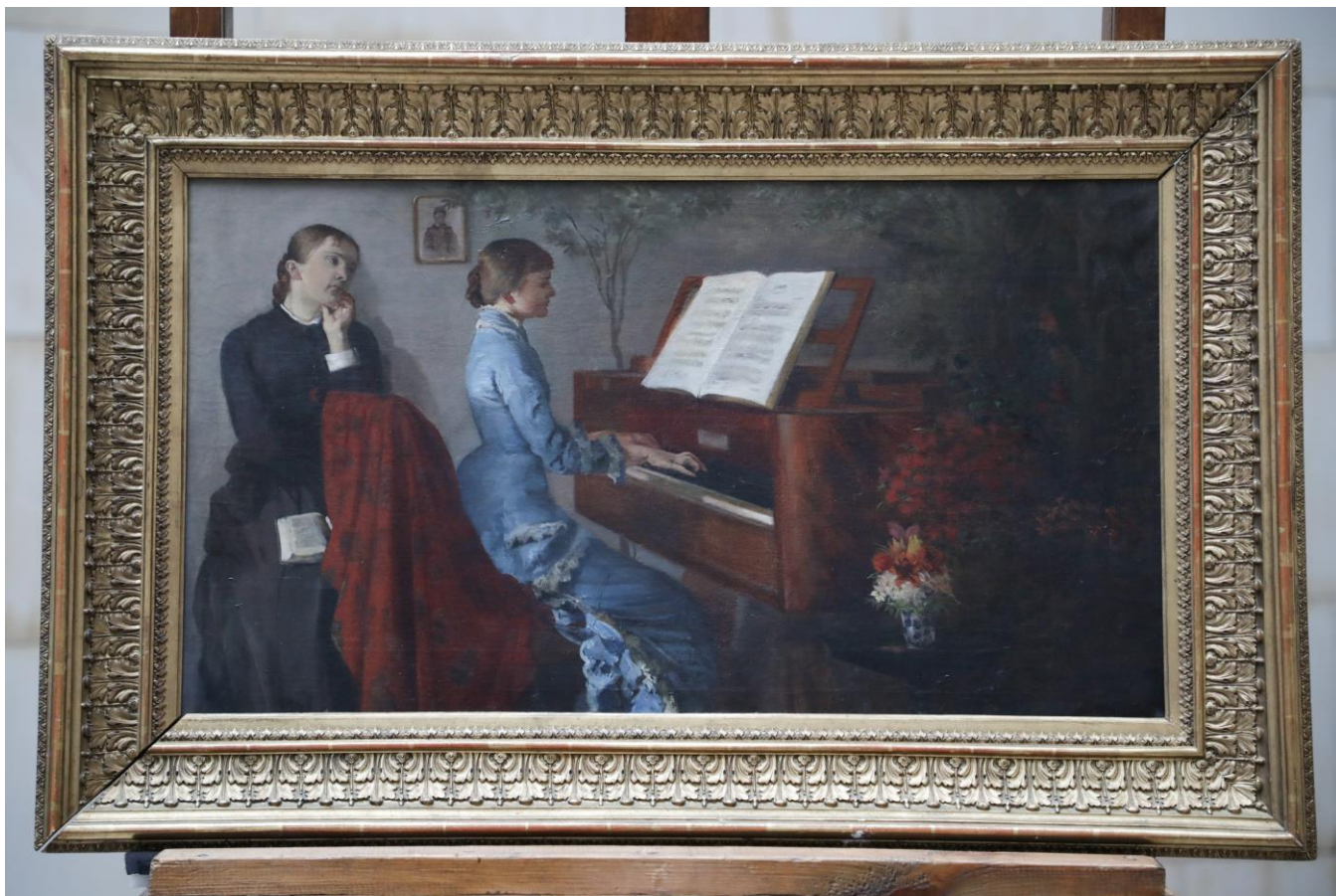
9

MUZEUM NARODOWE W WARSZAWIE.

INWENTARZ.

Nr.	Czas powstania i data	Opis	Wymiary w cm.		Pochodzenie	Data przyznania	UWAGI
			wys.	szer.			
126081		Malczewski Jacek obr. ol. drz. Pejzaż - alegoryczny. Skr. Aquilonia Podpis: „Jacek Malczewski 1920-1921”	80	120	Kup. od Rafała Malczewskiego	5 VII 1937	Est 1938 Apis 1269/1208/21 Kup. od Rafała Malczewskiego Skr. Malarstwa Polskiego pod w. 119.374.28.15 Est 1938
126082		Malczewski Jacek Obr. ol. pi. Dziewczyna z lalką. Podpis: „J. Malczewski 93/Marzec”	106	66			EST 1940 EST 1938 Apis 1346/1676/94 Kup. od Rafała Malczewskiego Skr. Malarstwa Polskiego pod w. 119.374.28.15 Est 1938
126085		Malczewski Jacek Obr. ol. tekstura Studium portretowe na 116 karykaturach. Wzrost. Karykatury. Podpis: „J. Malczewski 1906”	645	81			EST 1938 Apis 883/109/21 Kup. od Rafała Malczewskiego Skr. Malarstwa Polskiego pod w. 119.374.28.15 Est 1938
126084		Malczewski Jacek Obr. ol. pi. Przy fortepianie. Napis na odwrocie: „Jacek Malczewski/ Radom 1877”	432	78			EST 1938 Skrata wojenna 1939-1945 Malczewski Jacek pod w. 119.374.28.15 Est 1938

Przedwojenny Inwentarz zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie. Pod nr 126084 wpisano obraz Jacka Malczewskiego Przy fortepianie. Fot. Muzeum Narodowe w Warszawie

Obraz w pełnej okazałości. Fot. Danuta Matloch

grabieży lub uległo zniszczeniu, inne wywieziono do składnic na Dolnym Śląsku, w Austrii i w Niemczech. Obraz Malczewskiego nie widnieje na listach ewakuacyjnych, a więc wynika z tego, że musiał zostać zrabowany z budynku muzeum.

Nieznane są także losy obrazu do momentu jego odnalezienia na aukcji w 2019 r., poza jednym faktem. Wcześniej, w 1997 r. dzieło zostało zakupione na licytacji w domu aukcyjnym Christie's w Nowym Jorku. Niestety w tamtym czasie wspomniana informacja nie dotarła do Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Wniosek restytucyjny został przekazany jeszcze w grudniu 2019 r., zarówno do domu aukcyjnego, jak i posiadacza, a już w styczniu otrzymano od niego pierwszą informację o gotowości zwrotu obrazu do Polski.

W toku dalszej korespondencji ustalono, że dzieło zostanie przekazane bezkosztowo – posiadacz Kevin McCormack zrezygnował z ubiegania się o rekompensatę. Kevin McCormack przyjął również zaproszenie na uroczystość przekazania obrazu do zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie. W toczących się sprawach restytucyjnych taka postawa posiadacza i bezwarunkowy zwrot obiektu, bez prowadzenia długotrwałych negocjacji, zdarzają się bardzo rzadko. Z tego względu Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego, prof. Piotr Gliński, uhonorował Kevina McCormacka specjalnym dyplomem.

Dezynfekcja skrzyni z obrazem przed wniesieniem do Muzeum Narodowego w Warszawie. Fot. Agata Modzolewska

Rozpakowywanie obrazu. Fot. Agata Modzolewska

Ze względu na panujący stan pandemii COVID-19, dopiero pod koniec maja 2020 r. wyłoniono firmę transportową, która sprowadziła obraz z Londynu. Przy zachowaniu wszelkich wymogów sanitarnych przy transporcie, obraz po przyjeździe do muzeum musiał odbyć tygodniową kwarantannę.

22 czerwca 2020 r. w gmachu Muzeum Narodowego w Warszawie odbyła się uroczysta prezentacja odzyskanego dzieła. Z uwagi na zagrożenie epidemiczne, Kevin McCormack nie mógł uczestniczyć w wydarzeniu. Poprosił jedynie o wspomnienie poprzedniego posiadacza obrazu, który był głęboko związany z Polską, a którego nazwisko, Francis Cairns, jako świadek powojennych losów obrazu, cały czas widnieje na odwrociu ramy obrazu.

Wydział Restytucji Dóbr Kultury prowadzi obecnie 80 spraw. Życzylibyśmy sobie, aby chociaż część z nich zakończyła się w podobny sposób. Abyśmy coraz częściej spotykali się z tak moralną postawą i zrozumieniem wobec zagrabionego w czasie II wojny światowej polskiego dziedzictwa kulturowego.

BIBLIOGRAFIA

Archiwalna karta inwentarzowa obiektu, Archiwum Muzeum Narodowego w Warszawie, sygn. 4/11, p. 27.

Korespondencja dot. sprzedaży spuścizny po Jacku Malczewskim, Archiwum Muzeum Narodowego w Warszawie, sygn. 443, t. 1, p. 51–67.

Inwentarz Ogólny Muzeum Narodowego w Warszawie 126001–132000, s. 9, poz. 126084.

Heydel A., *Jacek Malczewski. Człowiek i artysta*, Wydawnictwo Literacko-Naukowe, Kraków 1933.

Puciata-Pawłowska J., *Jacek Malczewski*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1968.

Lorentz S., *Muzeum Narodowe w Warszawie. Zarys historyczny*, „Roczniki Muzeum Narodowego w Warszawie”, Warszawa 1962, t. VI, s. 42.

AGATA MODZOLEWSKA

absolwentka Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego. Naczelnik Wydziału Restytucji Dóbr Kultury w Departamencie Dziedzictwa Kulturowego za Granicą i Strat Wojennych w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Z tematyką polskich strat wojennych związana od ukończenia studiów. Od początku swojej pracy zawodowej odpowiedzialna m.in. za bazę strat wojennych MKiDN. Autorka licznych wystąpień o zwrot utraconych dóbr kultury, prowadząca sprawy restytucyjne toczące się poza granicami kraju, uczestniczka i prelegentka krajowych oraz zagranicznych konferencji poświęconych zagadnieniom badań proveniencyjnych i strat wojennych, prowadząca szkolenia z zakresu pracy Wydziału Restytucji Dóbr Kultury.